

savremeni ideal), s druge (prepoznajući u njoj spoljni faktor), neprijateljstvo i surevnjivost "drugih" kao uzroke nemogućnosti ostvarenja ideala. I ovo tumačenje kontinuiteta u prisustvu uvek istih uzroka ima funkciju osavremenjivanja prošlosti i stvaranja privida nacionalne ekskluzivnosti. Tako je Hadži Serafim Ristić pisao da se narod pod Dušanom pokazao dostojnim "za podpuno uživanje slobode, i ostvarenje viših ideja" ali su mu na toj slavi pozavidele "inoplemeni narodi" sa željom da ga "do propasti survaju" (Ristić, 1864), što ponavlja sto trideset pet godina kasnije i Radovan Samardžić kada tvrdi da je "još smrću cara Stefana Dušana počeo prodor tuđih smutnji u srpske stvari" (Samardžić, 1989).

Uz ove struje, još u 19. veku javio se i začetak predstava o "nepatriotima", odnosno unutrašnjim nacionalnim "neprijateljima" koji ne prepoznaju "prirodni" tok kojim ide nacionalna ideja, pa svojom voljom, menjaju unapred dat poredak. Takve su teze da su "grčku klevetu" prihvatili po Dušanovoj smrti njegovi protivnici, "a po nesreći" te ideje su našle odziva i u narodu, "da je božem srpsko carstvo propalo zbog Kalistove anateme", pa su "samoživi grabljivci" svaljivali svu krivicu na cara Dušana i "na mesto da brane i spasavaju carevinu, oni su je razgrabljavali" (Srećković, 1888). "Sadašnjim jezikom reći: bilo je dva partije 1. konservativna – za kraljevstvo i arhiepiskopiju i 2. patriotična – za carstvo i patrijaršiju. Borbom ove dve partije i koristili se samoživci i uzurpatori: Mrnjavčevići, Balšići, Lazar i tako dalje. Svi su napustili nacionalnu ideju i prešli na stranu konzervativaca, pa su upropastili carstvo" (Srećković, 1888).

Uz ideju nacionalnog oslobođenja išao je koncept države koji je bio "veliki", i pre nego što je ona stekla nezavisnost, pa ideja o nužnosti širenja nikada nije prestala da bude aktuelna, već je samo menjala sadržaj, granice i "braću" koju je trebalo da obuhvati. Otuda je za pisce u 19. i početkom 20. veka, koji su argumentaciju tražili u Dušanovom carstvu, ideal nacionalne države imao, nezavisno od romantičarskih primesa, primarnu funkciju podizanja morala i jačanja zajedničke svesti u uslovima još neizdiferenciranog osećanja pripadnosti hrišćana u širim prostorima turskog carstva. Nasuprot tome, današnje pozivanje na slavu i granice carstva utoliko je više anahrono u svojoj propagandnoj i mobilizatorskoj funkciju ukoliko više zanemaruje u međuvremenu postignuti stepen prosvetčenosti i nacionalne izdiferenciranosti.

Već je Načertanije postavilo temelj onoga što će u narednom veku biti ideja vodilja u razmatranju ideala države. "Srbska država, koja je već srećno počela, no koja se rasprostraniti i ojačati mora ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-oga i 14-oga stoljetja i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji" (u: Stranjaković, 1931). Lamentirajući nad istorijom u kojoj su "srpski carevi počeli bili gračkom carstvu mah otimati" i koji bi umesto Istočnog rimskog carstva "srbsko-slovensko carstvo postavili i ovo naknadili", Garašanin je verovao da je došlo vreme u kome treba da "počne isti onaj duh dještovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti jer ćemo onda mi Srbi pred svet izići kao pravi naslednici velikih naših otaca, koji ništa novo ne čine no svoju dedovinu ponavljaju". Zato, po njemu, "Srpstvo, njegova narodnost i njegov državni život stoji pod zaštitom svetog prava istoričeskog" (u: Stranjaković, 1931). Još dalje u idealizaciji prošlosti išli su autori koji su u carstvu prepoznavali elemente autentične demokratije sasvim spojive sa imperijom pri čemu je "ujedinjena snaga naroda" postavila u stanje kraljeve i careve "da osvojenjem novih zemalja razšire na jugu i na istoku, državu Srbsku, i da je uzdignu do carevine o čije bregove tri mora biju" pri čemu srpski vladari "podupirahu svoje kraljevanje i carevanje na načelo narodne samouprave". U tom kontekstu pominjao se i Dušanov zakonik "koji osveštava pravo naroda, da sam sebi daje zakone" (Jovanović, 1870), Dušanu se pripisivalo stvaranje "nacionalne" države jer je "pridružio Srbiji sva srpskoslovenska plemena do Tesalije i Epira do Save, Dunava i zemalja venedičkih i ugarskih na zapadu i severu", odnosno, jer je "osnovao imperiju na mesto vizantijske imperije" ali to nije carstvo grčko, "nego mu je glavni naziv: srpsko". Tumačeno je da je Dušanov prevrat izvršen "na korist srpske narodnosti i slovenskog jezika" čime je on dostigao "apogej veličine" (Srećković, 1888), da je "odpočeo ujedinjenje srpskih zemalja" pri čemu su uspeši doneli Dušanu carsku krunu "koja je postala izraziti simbol fizičke i kulturne moći našeg naroda" (Simić, 1918). I tamo gde se ponosi slavom Dušanovom, ima dela njegove "krivice". Protu Milivoj Petrović je žaleći što jezik Srba i Bugara nije isti, pisao: "Mi se ponosimo Dušanom Silnim. Njegova je država bila silna i po veličini i jakosti i po sjaju i bogatstvu. On je bio car Srba, i Grka i Bugara. – Zašto da jezik njegovih podanika nije bio dominantan i da u svoje vreme kao takav nije bio uzet za narodni jezik?" (Petrović, 1934). Smatralo se da "mudrim i rodoljubivim radom Dušanim dobiše Srbi cara i patrijarha", da njemu "nije mnogo smetalo to nepravedno – političko prokletstvo" pa je nastavio svoj "rodoljubivi rad za sreću i napredak Srpskoga Naroda" (Grujić, 1921 1995), ili da je 16. 04. 1346. "kad je Srbija postala carstvo, a srpski kralj i kraljica – car i carica" bio "najznačajniji dan srpske prošlosti" (Đorđević, 1929).

Ako je nacija trebalo da definiše granicu prema "drugima", nacionalizam je nastao iz narednog koraka – njihovoj negaciji i definisanju sopstvene veličine preko njihove beznačajnosti. A kako su prvi "neprijatelji" odnosno takmaci, budući sa istim aspiracijama, mitovima i težnjama za širenjem države bili Bugari, često je početkom veka bilo prisutno poređenje Dušanovog i Simeonovog carstva. Stojan Novaković je beležio da "po Bugarskoj narod peva popularnu pesmu: "Marš, marš, marš – Carigrad je naš!" (Novaković, 1906). Bugarima se osporavala mogućnost pozivanja na Simeonovo carstvo u postavljanju prava na veliku državu na Balkanu, a sama pomisao da bi se ovo carstvo moglo meriti sa Dušanovim, izazivalo je indignaciju, sa obrazloženjem da to "baš liči na upoređivanje svetlosti lojanice sa svetlošću sunca" (Hadži-Vasiljević, 1906). U promenjenim okolnostima, ovaj takmac je postao nedovoljno jak reper da bi njegovim negiranjem bila potvrđivana sopstvena valičina, pa današnje poređenje ide najčešće na štetu "Zapada". I ono doduše, ima svoju predistoriju u davno prošlim vremenima, ali nikada ranije nije imalo notu uobraženosti, koja odlikuje pisanje pojedinih današnjih intelektualaca. Stari autori su pisali npr. o prednostima Dušanovog zakonika "i to u onom vremenu, kada je u celoj Evropi vladalo još pravo pesnice" (Đorđević, 1913), ili o "sposobnosti i veličini duha srpske rase, koja je, u doba cara Dušana, stajala i u vojnom i u kulturnom pogledu mnogo više no što su bili čak i neki veliki narodi srednje i zapadne Evrope" (Simić, 1918). U prelomnom vremenu raspada Jugoslavije i redefinisanja "nacionalnog interesa" (sa svojstvenim uklanjanjem svih granica kritičnosti),